

УДК 17: 37.034

ББК 87.77

Ольга Радченко

ГІДНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ ЯК МОРАЛЬНА ОСНОВА ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Розкрито поняття гідності людини як вродженого права та якісного результату морального вдосконалення й самовдосконалення. Показано взаємозв'язок гідності сучасної людини та якості життя.

Ключові слова: гідність, індивідуальне, колективне, суб'єктність, об'єктність, якість життя.

Сучасна особистість у взаємозв'язку з іншими людьми прагне, потребує утвердити себе, з одного боку, як особлива, унікальна людина, а з іншого, – як представник певної соціальної групи з приналежністю до спільноти та відчуття себе як частини цілого. Цей процес відображає предметне поле протистояння спрямувань до унікальності особистості (крайньою формою її постає егоїзм: “Я – усе, Інші – ніхто”) і спрямувань до відмови, уникання цієї унікальності, особливості (межі якої – крайній альтруїзм, “Інші – усе, Я – ніхто”).

Пошук гармонійної нормальної взаємодії Я – Інші в історії людства є різноспрямованим. Водночас він зазвичай є різноакцентним, з перевагою однієї або іншої позиції, коли певна людина чи група людей наділяється більшою значущістю на фоні зменшення значущості Іншого чи інших. У сучасному світі йдеться про гідність як про повагу до себе й до інших. Це постає основою принципу гуманізму.

Проблему гідності у філософії, етиці, психології розглядають провідні вчені. Сутність сучасного гуманізму розкривають, зокрема, Г.Арендт, Ф.Бьюдженталь, Е.Левінас, А.Маслоу, Ж.-П.Сартр, А.Швейцер, М.Шелер. Різнобічно осмислює проблему гідності людини у світі Е.Фромм, окреслюючи проект побудови оновленого суспільства на засадах суб'єкт-суб'єктності.

З-поміж українських науковців, які розробляють проблему гідності, варто виокремити в контексті нашого дослідження напрацювання Т.Аболіної, Г.Дичковської, М.Дойчика, М.Кашуби, О.Кундеревиц, В.Ларіонової, В.Малахова, В.Мовчан, М.Рогожі, Г.Чайки, Т.Чмут, О.Шинкаренко.

Метою статті є висвітлення проблеми гідності як шляху від моральних девіацій варіантів становлення відповідної гармонійності у зв'язку з якістю життя.

Насамперед звернімося до визначення поняття “гідність”. Це – поняття моральної свідомості, категорія етики, що розкриває моральне ставлення людини до себе, до інших людей і суспільства загалом. Гідність пов'язана із цінністю, значущістю кожної людини.

З позиції гуманістичної етики й психології кожна людина для щасливого життя має і може реалізувати себе з любов'ю й повагою до себе та інших. Визнання гідності кожної людини впливає з принципу рівності всіх людей у моральному сенсі. Законодавчі акти європейських країн, як і більшості країн світу, відображають рівність усіх людей, незалежно від віку, статі, віросповідання, соціального статусу тощо. Таке визнання є неодмінною передумовою моральних взаємин між людьми. Гідність постає як особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, у якому визнається її безумовна цінність.

Категорія “гідність” є однією із сутнісних характеристик людини, що на рівні відчуттів, почуттів проявляється з давніх часів. У міфології цінність людини утверджується, зокрема, її походженням від богів. Християнське Середньовіччя утверджує цінність, гідність людини як творіння Бога. Відродження розвиває ідею про те, що людина має нести в собі цінності людства для гідного представлення всього людського роду, примножувати його чесноти та бути гідною звання людини.

По-перше, відтоді утверджується думка, що гідність людини визначається її здатністю приборкати чуттєву природу розумним волевиявленням. Продовжуючи цю тра-

дицію, Ш.-Л.Монтеск'є стверджує, що окремі вади виникають від дефіциту в людині самоповаги. Ф.Шиллер запевняє, що почуття власної гідності чинить “опір духу інстинкту”. По-друге, як зазначає В.Мовчан, гідність опирається на вміння формувати досконалі стосунки, предметний світ як розкриття творчої сутності людини. По-третє, умови нормального суспільного життя визнають цінною гідність людини, пов'язану з творчістю. Таке суспільство заохочує, підтримує справді творчих, гідних громадян для загального добробуту, примноження цінностей [3, с.363]. За Д.Дідро, поняття гідності ґрунтується на понятті про загальне благо.

Категорія “гідності” посідає одне із центральних місць в етиці А.Шопенгауера. З одного боку, уявлення про гідність він вибудовує так: воля, просуваючись “драбиною” прагнень та імпульсів, звертається до самої себе й частково супроти самої себе. Бо саме від волі походить “тотальне себелюбство”. Але воля, штовхаючи до усвідомлення себе як цінності, як свободи, сприяє особливому людському пізнанню й самопізнанню: з'являється універсальне усвідомлення людиною своєї провини й гріховності; упокорюється і послаблюється себелюбство. Воля, урешті-решт, веде до нової мудрості, до простоти та гідності людини.

Сучасна філософія, зокрема постмодернізм, намагається повернути людину до її сутності, знявши формальні нашарування гранднаративів, насамперед релігії та раціоналізму. Шляхи до себе різні, множинні, багатоголосі, їх джерела – у давнині. Звідси особлива увага до міфології, внутрішніх станів, переживань, підтекстів, контекстів як підказок на шляху до себе.

Гідність перебуває в полі взаємодії індивідуального й загального. Розглянемо другий аспект цього зв'язку. Гідність як форма самосвідомості опирається на її визнання суспільством. Це визнання людина сприймає як свідчення її гідності, навіть за відсутності якісних моральних чеснот, як певний моральний кредит з вірою в людину, у теперішньому й майбутньому, що є поштовхом до саморозвитку й самовдосконалення в різних аспектах. Так, К.Маркс акцентує на діяльнісному аспекті гідності, вважаючи, що остання надає її прагненням найвищого благородства.

Критеріями гідності постає наявність у людини моральних та інших чеснот. Однак моральна максима утверджує повагу до будь-якої людини, передбачає гідність, навіть потенційну, у всіх. І.Кант підтверджує взаємозв'язок мікро- і макросвітів категоричним імперативом моралі та закликає вбачати загальне в кожному одиничному: навіть караючи злочинця, “не ображати людство шляхом принизливих засобів покарання” [цит. за 3, с.363].

Тоталітарні системи мають на меті руйнацію, нівеляцію людської гідності взагалі. Людина зі зруйнованим або не сформованим, спотвореним почуттям гідності не здатна нормально утверджувати його в стосунках з іншими.

Підсвідомо, архетипово людина прагне почуватися цінною, значущою, важливою в житті, у тому числі й своєму, проте не має відповідних моделей наслідування. Відбувається так звана “туга за втраченим раєм” і намагання хоч на мить повернутися туди шляхом штучно зміненої свідомості (зокрема, алкоголь, наркотики, секс тощо). Стан вищого задоволення настає на короткий час, проте потім чекає різке падіння в реальність, що ще більше загострює загальне відчуття втрати й прагнення до потрібного. Тобто це оманливий вихід, який дає швидше відмінний результат від глибинно бажаного.

Моделі отримання бажаного ціннісного результату, який базується на гідності, сакральності людини, є в різних культурних, релігійних, інших соціальних системах. У сучасності вони активуються напрямами гуманістичної психології, психотерапії. Їх мета – допомогти людині віднайти власну гідність й утвердити її як базову цінність у власному житті та житті нащадків. Звісно, цей перехід потребує внутрішньої готовності, мужності й відповідальності. Проте результатом є власне повноцінне життя з ресур-

сом виходу в здоров'я, повагу, достаток, радість, прагнення жити й іти, долаючи перешкоди, до власних вершин, до себе у своєму житті. Ф.Бьюдженталь показово називає свою працю “Наука бути живим” як певне гасло, яке виражає ключову потребу віднайдення й утвердження власної гідності, власного життя як частини буття.

Самореалізація людини як особистості передбачає, насамперед, уміння орієнтуватися в моральних цінностях, обирати життєво важливі для власного життя моральні системи й окремі цінності, здійснювати пошук істинного сенсу життя.

Гідність відображається й у правовій системі регуляції людських взаємин. Важливо, що розуміння індивіда як такого, що втілює загальнолюдські цінності, набуває в ідеї моральної гідності характеру презумпції (тобто попереднього визнання), а не безпосередньо емпіричної констатації. Так, у Конституції України стверджується, що гідність є однією з “найвищих соціальних цінностей” (ст. 3), декларується, що “усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах” (ст. 21) і що “кожен має право на повагу до його гідності” (ст. 28). Гідність громадян охороняється Цивільним, Кримінальним кодексами України. Зокрема, у Цивільному кодексі України зафіксовано, що гідність є особистим немайновим благом (ст. 201); є правом на повагу й недоторканність фізичних осіб (ст. 297, пп. 1, 2), яке захищається судом (з відшкодуванням моральної шкоди).

В Україні діють міжнародні конвенції, що стосуються захисту людської гідності – “Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню” і “Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання”. Однак в умовах посттоталітарної системи маємо формальне проголошення, проте фактичне ігнорування гідності як людини, так і українського соціуму.

Повертаючись до індивідуального аспекту гідності, зауважимо, що це поняття утверджує принципову цінність індивіда як людини взагалі, як представника людства, саме цим і визначаючи моральний стандарт його самооцінки. Утвердити, обстояти або втратити свою гідність особа здатна лише в такій гранично широкій перспективі – у проекції власного індивідуального Я на загальнолюдські потенції, цінності й ідеали. Наскільки повно проявляється в конкретному поводженні особистості історично сформоване начало людяності як такої, наскільки людяними є її задуми та вчинки – такою є проблема людської гідності в її “внутрішньому” аспекті, аспекті морального самовдосконалення особи. З іншого боку, проблема гідності – це й проблема забезпечення поваги до кожного індивіда, його людських прагнень і прав з боку інших людей та суспільства в цілому. Нестача такої поваги досі, на жаль, залишається відчутною моральною вадою нашого суспільства.

Однак до людства неможливо належати більшою чи меншою мірою. Перед цією ідеєю всі ми морально рівні – від президента до жебрака, від святого до грішника. Кожен має дбати про “внутрішню людину”, поважати цю “внутрішню людину” в інших.

Викладеному розумінню моральної гідності людини відповідає філософське її бачення як істоти, здатної до трансцендування, тобто до виходу за межі наявного буття, у сферу постійно оновлюваних можливостей і перспектив. Стверджуючи презумпцію моральної гідності щодо кожного людського індивіда, ми водночас абсолютно обґрунтовано кажемо про когось, що він або вона – людина гідна, тобто належним чином реалізує свою гідність, а про когось іншого маємо зовсім протилежну думку. Таким чином, ми ще раз переконуємося, що презумпція гідності – не просто емпірична оцінка, а ціннісний стандарт, не моральна зрівнялівка, а основа рівності вихідних вимог і критеріїв, котрим кожен конкретний індивід може відповідати по-різному.

Поеднуючи індивідуальне й загальне в сучасному світі стосовно гідності, виходимо на поняття “якість життя”. Якість сучасного життя є предметом наукових досліджень як на рівні держав, так і на міжнародному рівні, адже в умовах глобалізації поси-

люється взаємовплив одиничного й загального. Якість життя включає рівень суб'єктності громадян, ці два явища тісно взаємозв'язані.

Сучасний світ перебуває в пошуку новітніх орієнтирів духовно-морального розвитку, іншої якості життя. Останнє включає як об'єктивні чинники, що не беруть участь в оцінці рівня життя (якість води, повітря, наявність і доступність культурних установ і так далі), так і глибоко суб'єктивні чинники (наприклад, задоволеність індивідів своїм життям). Якість життя безпосередньо залежить від стану здоров'я, комунікацій у соціумі, психологічного й соціального статусу, свободи діяльності та вибору, від організованості дозвілля, рівня освіти, доступу до культурної спадщини, можливості соціального, психологічного й професійного самоствердження, адекватності взаємин [4]. Визначимо ключові поняття, поєднані з гідністю. Суб'єкт – носій певного роду діяльності, джерело активності, спрямованої на об'єкт. Звідси суб'єктність – самолегітимація власних думок, дій одноосібно або у взаємодії з іншими в контексті гуманізму, з утвердженням гідності. На паралелі проступає псевдосуб'єктність як егоїстичне твердження себе шляхом знеособлення, об'єктивування інших.

Перехід до постіндустріального суспільства супроводжується все більшою увагою до сизигійності й синергетики як способів осмислення якості життя людини та суспільства. Молодіжне середовище поєднує аксіологічні традиції й новацію, критично оцінює досвід попередніх поколінь і прагне затвердити якісно кращий (у її відчутті та розумінні) шлях морального розвитку особистості й суспільства. Метою такого процесу змін є пошук та утвердження сучасних форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Розглянемо проблему “від об'єктності до суб'єктності” як шляху від моральних девіацій у середовищі поч. ХХІ ст. до варіантів становлення, що відповідають гармонійній аксіосфері в контексті якості життя.

Одним з програмових документів цього процесу можна вважати першу доповідь ПРООН (1990 р.), де сформульовано поняття людського розвитку: “Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Найбільш важливі елементи вибору – жити довгим і здоровим життям, отримати освіту й мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору включають політичну свободу, гарантовані права людини та самоповагу” [5]. Людський розвиток передбачає збереження позитивних результатів упродовж тривалого часу й протидію процесам, які ведуть до пригноблення людей і посилюють структурну несправедливість.

Виходячи із цього, у 2010 р. ПРООН запропонувала нове, уточнене визначення, що відповідає сучасній практиці: “Розвиток людини є процесом розширення свободи людей жити довгим, здоровим і творчим життям, а також здійснення інших цілей, які, на їх думку, мають цінність; активно брати участь у забезпеченні справедливості й стійкості розвитку на планеті” [5]. Як бачимо, поняття “людський розвиток” розширене з позиції релятивізації поняття “цінність”, гармонізації взаємозв'язку “людина – світ” і суб'єктності. Суб'єктності як осмислення власної цінності, свободи й відповідальності за своє життя, життя взагалі.

У контексті нашого дослідження застосуємо теорію К.Р.Поппера про “закрите” і “відкрите” суспільство. На думку британського філософа, “закриті” суспільства (тоталітарні держави) характеризуються вірою в існування магічних табу, іншими словами, влада як гіперсуб'єкт інтерпретує і диктує деякий дискурс ірраціонального, сакрального масам, що об'єктивувалися. У “відкритому” ж суспільстві (яке, за К.Поппером, є громадським ідеалом) люди навчилися значною мірою засновувати свої рішення на спільному обговоренні, можливостях власного інтелекту. Цінностями цього суспільства виступають влада розуму, справедливість, рівність, відвертання міжнародних злочинів. К.Поппер прагне зняти можливість директивного громадського перетворення на базі цієї теорії, стверджує, що “відкрите” суспільство – це лише своєрідне громадське на-

лежне, єдиний шлях для того, щоб залишитися людьми. Ілюзію історичного загального прогресу автор замінює ідеєю самовдосконалення: “Прогресувати можемо тільки ми, людські індивідууми, захищаючи й посилюючи ті демократичні інститути, від яких залежить свобода й прогрес. Ми повинні стати творцями своєї долі” [цит. за 1]. Таким чином, основою нормальних громадських стосунків виявляється здійснена суб’єкт-суб’єктна взаємодія.

Провідні системи “закритих” суспільств (у т. ч. посттоталітарних) спрямовані на об’єктність людини як слухняного виконавця. Знання в цій системі, як правило, відірвані від реальних життєвих процесів, за винятком важливих з позиції влади окремих галузей. Навіть за умови більшої творчої свободи й активності людина в рамках закритої системи відчуває тиск і неможливість сповна реалізувати творчі ідеї, проекти. Можливі варіанти рішення: інтелектуальна міграція, згортання або відмова від напрацювань, максимальна формалізація. Візантійський архетип “гіперопікаючої матері” потребує слабких “дітей”, на тлі яких розкривається можливість проявляти свою значущість, владу [2]. “Сильні діти” всіляко утискаються, виводяться в ранг небезпечної маргіальної. Їх реакція протесту подається як особлива, небезпечна для учасників “слухняної” системи небажана реакція. Цей шлях згортання веде до спрощення й у крайніх формах – до стагнації системи.

Можливим позитивом може бути позитивна деконструкція, коли на місце формальної псевдосистеми, що пішла, приходять якісно нова, з пріоритетом людського життя, позитивної самореалізації, суб’єкт-суб’єктності. Так, цінність людини, її суб’єктність, готовність до успішної, гуманної, взаємовигідної співпраці з іншими, суспільством через певний період часу сприйматимуться як норма. Для цього важливо скоректувати як зміст, так і форму подання. При цьому важлива критична точка (якісно й кількісно) для зміни застарілих формальних підходів, затвердження нових. Показником успішного результату може бути підвищення рівня та якості життя людини, суспільства, що проявляється як об’єктивно, так і суб’єктивно (нормальне самовідчуття особи, її прагнення в майбутнє, віра в реалізацію потенціалу, у щастя, важливий власний життєвий результат). Підсумовуючи, перефразовуємо висловлювання К.Поппера: нормальне суспільство з відповідними системами (освіта, охорона здоров’я, державне управління тощо) потрібне для того, щоб людина змогла залишитися людиною. І, навпаки, суб’єктність, гідність людини є основою якісного життя – людини й суспільства.

1. Грицанов А. А. Новейший философский словарь / А. А. Грицанов, К. Р. Поппер. – Мн. : Книжный дом, 2003. – С. 770.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
3. Мовчан В. С. Історія і теорія етики / Віра Мовчан. – Дрогобич : Коло, 2003. – 512 с.
4. Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Качество_жизни.
5. Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622>.

The concept of dignity of man opens up as an innate right and quality result of moral perfection and self-perfection. Intercommunication of dignity of modern man and quality of life is shown.

Keywords: *dignity, individual, collective, subject, об’єктність, quality of life.*